

ATHENAEUM.

TÁRSADALMI, POLITIKAI, IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI
HETILAP.

SZERKESZTI

BEÖTHY ZSOLT.

V. KÖTET.

(1874. január–márczius.)

BUDAPEST, 1874.

AZ ATHENAEUM, IROD. ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRS. TULAJDONA.

ATHENAEUM.

TÁRSADALMI, POLITIKAI, MŰVÉSZETI ÉS IRODALMI HETILAP.

II. évfolyam.

Előfizetési ár:
félévre 6 ft. negyedévre 3 ft.

18. sz.

Szerkesztői lakás.
Budavár uri-utca 42. sz.

VI. kötet.

BUDAPEST, 1874. ÁPRILIS 30.

EGYIPTOM UJ KORSZAKA.

Felolvasás.*

URAIM —

Alig olvashatni egy tárgyról többet, mint azon reformokról és új intézkedésekről, melyek néhány év óta Egyiptom fekete földjén végbemennek.

A keleten járó turisták tudniillik azon megbocsáthatlan gyengédséggel viselkednek az európai olvasó közönség iránt, hogy az általuk a legfelületesebb módon átfutott tartományokat, hazatérük után azonnal, valami nagy hangu utazási munkában ismertetik meg honn maradt felebarátaikkal; — hisz az egész művelt világot kell, hogy érdekeljék Mr. X. és Mr. Y. hotelbeli élményei, vasuti kalandjai és lóháton véghez vitt hőstettei — á la Hány János. A léglelkiismeretesebb módon adnak számot mindenről, a mi velük történt, rajtuk megesett; — szegényeknek tudományos gyűjteményeik sokszor csak a hotelszámlákból állanak, és tapasztalataik csak azon kalandokból, melyeken a baksist kérő keleti ifjúsággal szemben keresztül mentek. Maguk a keleti emberek is már eléggé ismerik a turisták irodalmi viselkedését, és hányszor esett meg rajtam, hogy midőn egyszer-másszor a muhammedán vallási élet mélyeibe akartam behatolni, arabs barátaim mindjárt kifejezést adtak abbeli gyanujoknak, hogy valami »rihlá«-ban szándékozom feldolgozni mindazt, a minek hogy szemtanuja lehessenek, némelykor a legfurakodóbb alkalmat-

lankodással kellett őket zaklatnom. Ezen turisták aztán legeslegtöbbit szoktak itt Európában prédikálni azon tárgyról is, melyet ezen előadásomban megbeszélni szándékozom. Legnagyobb részük csupán csak Murray-ből készülvén utjukra, európai mértékkel mérik a tapasztaltakat, és innét jó azon, néha a tudatlanságig felületes hang, melylyel a muhammedán tartományokban érvényesülő reformokról szólanak. De még komolyabb és a kulturtudomány terén iskolázott ismertető is, minő p. o. Stephan Henrik, ki egy igen kimerítő, és minden tekintetben hitelre méltó könyvet írt az ujkori Egyiptom fizikai, politikai, gazdasági és műveltségi viszonyairól,* és minő a nem rég meghalt Maltzan báró, ki folytonosan értékes cikksorozatokkal tette érdekessé a folyóiratok egyiptomi rovatát,** mondom, még ily komoly, illetékes és ritka készülségű férfiak is, fájdalom, fölötte egyoldaluan mentek a szóban forgó reformok bírálatának.

Tudva levő dolog, hogy Mohammed Ali uralkodása, vagy jobban mondva baszaskodása óta Egyiptom mind nemzetgazdasági, mint pedig népnevelési tekintetben, oly nagymérvű és éppen ezért oly költséges intézkedések színhelye, melyek komoly bírálatra híjják ki nem csak gondolkodó barátait és ismerőit az arab tartományoknak és embereknek, de még azokat is, kiket Egyiptom nem éppen etnografiai és történeti oldalánál fogva érdekelt, hanem inkább azon fontos

* *Das heutige Aegypten. Ein Abriss seiner fisischen, wirthschaftlichen und Kultur-Zustände.* — Leipzig 1872.

** Különösen az ágostai *Allg. Zeitung*-ban, a *N. Fr. Pr.*-ben, a *Magazin für die Literatur des Auslandes*-ban stb.

* Tartatott az Unió-egyletben 1874-iki, április 11-én.

szerepnél fogva, mely neki újabb időben, az összes világkereskedelem forgalmában jutott. Nem létezhetik egyén, ki a nemzetközi világkereskedelem fejlődését éber és művelt emberhez méltó figyelemmel kíséri, a kinek érdekeltségét ne kösse le azon fontos közművelődési és gazdasági mozgalom, mely a régi hatalmas Faraóknak jelenleg ismét lábra kapó hazáját foglalkodtatja. De ezen mozgalom bírálói — és még azon komoly fajtából valók is, minők a névszerint kiemelték — rendszeren azon szempontból fognak tárgyak méltatásához, hogy mennyi az egyiptomi alkirályok modern intézkedéseiben a szolid és, különösen nemzetgazdasági s pénzügyi tekintetben, reális alapon nyugvó és mennyi bennük a szédelgő hencegés, az erőszakolt nagyhatalmi viselkedés, a meggondolatlan vállalkozás, a gyermekies utánzási inger, a könnyelmű nekirohanás, — egyszóval a ropszerű. Ezen bírálók, meg kell adnom, az intézkedések kritikáján kívül, nem feledik ki bírálatukból mindig a *népet*; de rendszeren csakis a misera plebs contribuens szempontját teszik fontolgatásuk kiindulási pontjává, a mennyiben tudniillik azon kérdést vetik fel, vajjon a felléhek nyomorult, agyonpréselt publikuma képes-e mindig megfizetni ezen modern intézkedések és boldogításukra szánt műveletek árát, vagy sem? Egy másik oldala a kérdésnek rendszeren figyelmen kívül marad és ezen oldalról fogjuk ma szemügyre venni a modern egyiptomi ujitásokat.

Igen természetesnek fogják találni, ha a magam részéről megint el kell hanyagolnom e kérdés ama fontos oldalát: a reformoknak különösen pénzügyi jelentőségét, mert szegyenemre kell megvallanom, hogy e dologhoz vajmi keveset értek. De meg vagyok győződve arról, miszerint tisztelt egyesületük körétől nem csak hogy távol nem esnek és nem idegenek azon nagy kulturkérdések, melyek a világ bármely zugában lépnek fel, hanem hogy egyletük feladataival elválaszthatlanul szoros összefüggésben állanak azok mondom, oly erősen vagyok

ezen tényről meggyőződve, hogy nem vélek önöktől idegen és csak vendégképen türt themát becsempészni körükbe, midőn a választott anyagot csupán csak azon oldaláról akarom ezuttal szemügyre venni, melyet legjobban *népnevelésinek* nevezhetünk el.

I.

Az egyiptomi reformok tudniillik, a mint azok kezdeményezői és elősegítői programjaikban fennen hangoztatják, főképen *népnevelési* célzatuak. Nem gondolnak e tekintetben annyira az újabb időben bámulatos gyorsasággal létrehozott közlekedési segédeszközökre, a népnevelés ezen *indirekt* faktoraira, (a Faraók országát ez idő szerint vasutak és telegrafok szelik által), hanem ha népnevelési ujitásokról és intézkedésekről szólanak, céloznak arra, a mire mi is első sorban célozunk, ha azt mondjuk, hogy: népnevelés, a néptanító oktatására, az új nemzedék között való ismeretterjesztésre, egy elhanyagolt nép erkölcsi és intellektuális haladásának előmozdítására. Annak, a mit mi európai civilizációnak nevezünk, megvan a maga története. Mi itt Európában előitéleteket küzdöttünk le, és új eszméket emeltünk azok helyére, s minden korszak új eszméit a küzdterre bocsátjuk a régi előitéletek hátramaradt reziduumaik ellen; minden lépést, melyet a kultúra terén teszünk, a meghaladás öntudatával teszszük; — egyszóval kulturánknak van *története*, és az, hogy van története, mindenkinek öntudatában él, a ki gondolkodólag veszen részt e nagy mozgalmakban és nem gépiesen engedi magát által azok behatásának. Ha nem volna kulturánknak *története*, azaz, ha nem volna az eredménye az európai emberiség sok ezer éves szellemi munkájának, úgy nem is volna az *haladó művelődés*, nem is lehetne erkölcsi befolyással öntudatunkra és világnézetünkre. Önmagunkból és kulturánk történeti előzményeiből kellett kiteremteni, küzdve kiteremteni ezen, mindenütt bámult európai művelődésünket, hogy oly áldásdús befolyást gyakoroljon értelmünkre és er-

kölcsünkre, a minőt tényleg gyakorol. De midőn e két szót kimondjuk, hogy: európai kultúra, úgy megmondtuk egyszersmind azt is, hogy kulturánk, hogy világnézetünk, hogy értelmi irányunk nem valami *abszolút*, nem valami olyan, a mi minden körülmények között a kultúra eszméjével azonos; sőt megmondtuk e közszájon forgó megnevezéssel azt, hogy művelődésünk *relatív* valami. Mindenki tudja, uraim, hogy valamint az ember szellemi teremtései valamennyien, és azoknak fejlődési iránya feltételeztetnek azon természeti, fizikai körülmények által, melyek számukra adva vannak, úgy, hogy a környező természet, a föld bizonyos részén előfordulni szokott elemi változások, maguknak az embereknek táplálkozása megadják irányját a szellemi fejlődésnek és kijelölik útját kikerülhetlen kényszerrel: úgy a művelődés összes köre ezen anyagi feltételek által kijelölt utón köteles megfordulni, mert magában véve nem egyéb, mint ezer feltételek következménye. Az újabbkori történelem ujáteremtője, a nagy nevű *Buckle* ezen kiinduló pontra építi összes kulturtörténeti rendszerét. Tudjuk, hogy a mi európai félszigetünkön még nagyon hátra voltunk akkor, midőn Kelet-Ázsiában már bizonyos, és minden tekintetben bámulatra méltó művelődés virágzott. Ha már most egy khinai kompánia, megsajnálva a mi európai állapotunkat, felrugta volna a khinai falat, és azon eszmével jött volna ide, a mi Európánkba, hogy bennünket khinai módon műveljen, vált-e volna belőlünk a műveltség azon záslóvivője, melylyé azáltal lettünk, hogy az adott fizikai körülmények normális befolyása alatt történeti uton és történeti következetességgel fejlesztettünk ki önmagunkból társadalmi eszméket és felismertük a természet törvényeit?

A muhammedán társadalomnak megvan a maga kulturtörténete, mely az ázsiai, illetőleg afrikai éghajlatnak az ott feltalálható fizikai körülményeknek éppen úgy következménye, mint a mi európai kulturánk története az európai

természet bélyegét hordja homlokán. Volt valamikor muhammedán élet Déleuropában is; ki ne hallott volna az iberiai félsziget ugynevezett *maur* korszakáról? És ezen kulturélet, ámbár csakis oly muhammedán volt, mint az ugyanazon időben Észak-Afrikában divó művelődés, mégis lényegileg különbözött ettől. És miért különbözött tőle? Éppen azért uraim, mert egy egész tenger volt közöttük és a Középtenger két ellenkező partján egymástól eltérő természeti feltételek uralkodtak.

Ha már most megnézzük, miképen mennek a népnevelési dolgok a mai Egyiptomban, úgy égneek mered a kulturbarát haja, ha látja, hogy minő ferdén fogják fel, ezen nemzedékekre szóló szent ügyet. Azt gondolják, hogy Párizst át lehet plántálni direkte gőzhajókón a Nilus völgyébe, hol a mecsetek százainak égbe nyuló minaretjei fennhangon kiáltják: »Ez nem nekünk való!« Ezen országnak egész valója, egész története, a mennyiben a nép tudatában nyomdokot hagyott hátra, össze vagon növe az iszlám történetével; elképzelhető-e, hogy itt Európa támadjon, akár mily erőlködés folytán? Ha összehasonlítjuk az iszlám jelenkezési formáit különböző éghajlatok alatt, úgy nem fogja kikerülni figyelmünket azon lényegbeli különbség, mely magán, ezen látszólag egységes téren mutatkozik. En, uraim, csak azon terrainról akarok szólni, melyet nem rég megtett kis utazásom alkalmával ezen irányban tanulmányozni volt alkalmam: Szíriáról és Egyiptomról. Dacára annak, hogy a klimatikus eltérés e két ország között nem valami rémitő nagy, mégis a népéletnek mélyeibe ható utazó lényeges különféleséget fog észlelni a két országban jelenkező ugyanegy vallásforma között. És miért? Azért, mert, hogy csak egyet emeljek ki a sokból, csak az egy Nilus áradása a nép képzetére oly irányban hat, hogy okvetlen más utra tereli azt, mintsem tereli Szíriában, hol nincs se Nilus, se áradás. És más részről azért, mert az iszlám Egyiptomban egészen más történeti előzményekhez fűződött, mint fűző-

dött Szíriában; azért, mert a kopt kereszténység egészen más kulturalap volt, mint a kereszténységnek Szíriában érvényesült iránya. És ez utóbbi tüneménynek magának megint csak ama különböző előzményekben van az oka, melyekhez a kereszténység egyrésztől Egyiptomban, másrésztől Szíriában járult: itten azon régiség, melynek maradványait a piramisokban, az obeliszkekben és a felső egyiptomi templommaradványokban bámuljuk, amott azon sémi kultuszok, melyeknek legutolsó élő emlékeit, a Libanon és Antilibanon, valamint az Eufrates partján tengődő felekezetekben sajnáljuk, melyek küzdve az őket abszorbeáló muhammedán tulhatalommal, külsőleg ehhez simulva, mint sirkövei maradtak fenn a multnak tengerébe süllyedt szíriai és mesopotamiai régiségnek.

Elképzelhető-e már mostan, hogy az a parforce európaisítás, (nem mondhatjuk: európaisodás), áldással és eredménynyellehetne Egyiptom népességére? Ezen népesség multja és története, valamint az általa elfoglalt földrajzi territorium fizikai körülményei, oly viszonyokat teremtettek, melyek egészen más irányra utalnak, mint utalva volt és van az európai emberiség szelleme. Midőn tehát Egyiptom kulturájának új apostolai azt gondolták, hogy joggal ignorálják az adott történeti alapot, hogy jól cselekeszzenek, midőn azt büszkén lenézve, mint nem létezőt jó formán még tekintetbe sem veszik, midőn európai alapra helyezkedve, ezen Egyiptomot Európa fiókraktárának képelték, akkor azt bizonyították, hogy nem tartották érdemesnek, mindenekelőtt gondolkodni arról, hogy mik a művelődés fejlődésének törvényei. Igaz uraim, hogy alig van egy pár ember, ki ne tartaná a legmegdönthetlenebb igazságnak azon tételt, hogy az iszlám nem alkalmas művelődést befogadni keblébe, hogy előbb azt kell tönkre tenni is aztán beszélni a muhammedán tartományok civilizálásáról, egyszóval: *Écrivez l'infame!* Én uraim megvallom, hogy e tekintetben az eretnek közé tartozom, mert miután az iszlám történeti és

irodalmi tanulmányozásával töltöm napjaimat, nem vagyok képes hódolni ezen épp körvonalozott dogmának, mely az iszlámtól egyáltalában megvonja a művelődésre való képességet. Miért vonjuk meg tőle? Dogmái miatt? Ezek hajszálnyira sem különböznek lényegüket tekintve az iszlámon kívül levő vallások dogmáitól. Vagy tán mint a legszivesebben szokták hangsúlyozni, a szabad elhatározást elől *fatalizmusa* miatt? Mutassák fel kérem azt a vallásos világnézetet, a görögök »moirá«-jától kezdve egészen Calvin determinizmusáig, a hol nem volna meg ez a fatális fatalizmus! Vagy tán társadalmi viszonyai miatt? De ezeket nem az iszlám teremtette, hanem az a zsarnok diktátora a társadalmi alakulásnak, az adott fizikai feltételek.

Mindezekből legalább is az következik, hogy ha valamely oly népeiséget akarunk művelni, mely azon fanatizmus-sal függ az iszlámon, minővel az egyiptomi muhammedán ember függ rajta, ugy ezt, mint a kulturművelet egyik faktorát, okvetlenül számba kell venni. De mit tettek Egyiptom művelői? Ők egészen európai álláspontra helyezkedtek, és azért, hogy az iszlám sajnálkozó megvetését nem titkolták el a lakosság előtt, már elejétől fogva csorbitották hitelét is európai műveltségünknek. Történeti érzékű emberben megvan mindig bizonyos gyengédség az iránt, a mit a történet következetesen teremtett. Ezen civilizátorok éppen ellenkezőleg a legmegbocsáthatlanabb vandalizmussal pusztítanak jobbra-balra, jót, roszt, megőrzésre méltót és a feledékenységnek teljes joggal átadandót egyaránt. Különösen nyilvánul ezen vandalizmus az iskolaügy terén. Az arab népnek van igen jelentékeny irodalma, melynek hire, különösen poetikus részénél fogva, eljutott a laikus emberig is. Egyiptomban, a hol ezen irodalomnak valaha főtűzhelye volt, jelenleg csak egyetlen egy iskola van, hol a hazai irodalommal foglalkoznak, és ezen egy iskolában is csak két óra jut neki hetenkint; jól megjegyzendő, hogy az európai nyelvek és irodalmak

foglalják el azon időt, melynek egy részét tán még is jó volna a hazai nyelv, irodalom és történet megismertetésére fordítani. Az újabb generáció között alig akad egy pár ifju, kinek fogalma volna hazájának régi tudósairól, költőiről, történetirőiről — és Muhammed szakállára mondhatom, hogy ezek még mindig megérdemelnék, hogy az utódok tudomást vegyenek róluk. Engedjék meg, uraim, hogy egy példát emeljek ki ebbeli gazdag tapasztalaimból, egy példát, mely körülbelöl mértékül szolgálhat önöknek arra nézve, hogy mennyire terjedt e terén a romlottság. Midőn ezelőtt több évvel Lipcsében éltem, megismerkedtem egy fiatal arab orvossal, ki az egyiptomi állam költségén ugyanott fiziológiai tanulmányokkal foglalkozott. A sors ugy akarta, hogy ezen ifju arab orvossal, ki azóta fajának bámulatos nyelvtelhetségével elsajátította a német és francia nyelvet, ismét hazájában, Kairóban találkozom. Egy közös német ismerősünk, egy tudós bécsi orvos, épp akkor Kairóban tartózkodott és különösen a keleti bőrbetegségek tanulmányozásával foglalkozott, s nagy figyelemmel kísérte az egészségügyi viszonyokat Egyiptomban. Egy nap figyelmeztettem őt, hogy Egyiptom egy híres történetirója, al-Makrizi, egy nagy fejezetben szól ez ország klimatikus és táplálkozási viszonyairól, a mi orvos barátomat annyira örömmel töltte el, hogy azonnal felkéri H.-t, mint művelt arabot, fordítaná le számára az általam érintett arab értekezést. Arab orvosunk hozzám siet és kérdi az auktor nevét és az illető munka címét. Midőn én megnevezem neki Makrizit, ő azt vallja be előttem, hogy ő e nevet soha életében még nem hallotta, a munkát soha sem nem látta, sem nem olvasta, sem emlegetni nem hallotta és fel sem foghatja, hogy én hogyan fektethetek súlyt ily obskurusirodalmi termékekre. Ése munka igen nevezetes egy könyv; szerzője az arabok között igen híres író. Egy arab művelt ember, a ki nevét nem ismeri, olyannak tekintendő, mint a mit el sem

képzeltetek, egy művelt magyar ember, a ki azt mondaná, hogy nem hallotta soha sem Szalay László vagy Horváth Mihály nevét.

E sajnos példából láthatják uraim, hogy mily viszonyokat eredményeztek az arabok között azon eltévesztett kísérletek, melyek folytán kivetköztetni akarták őket ugyszólván saját bőrükből és párizsiakká tenni. E kísérletek eredménye nem az volt, hogy az egyiptomiak tulnyomó része csakugyan befo-gadta volna az európai műveltséget, — mert azok, kikről ezt mondhatnók, a népesség alig számba vehető kisebbségét képezik, — hanem, hogy az európai műveltség sommjának tekinti a köznép a café chantant-okat, a basák pedig azt, hogy keztyüsen járjanak, a gondolkodók e mondatot: *vabbuma fis*, azaz: »a mi urunk (isten) nem létezik.«

(Második közlemény következik.)

DR. GOLDZSIHER IGNÁC.

AZ INDIAI ÉHSÉG.*

AZ A BORZASZTÓ éhség, mely Anglia indiai birtokain pusztít, csak ugy lesz megmérhető, ha ama területről, melyen dühög, annak lakosságáról és segélyforrásairól világos fogalmat szer-zünk magunknak. Ha a térképet elő- veszszük, Bengaliától északnyugatra lá- tunk egy nagy tartományt, melyet a Ganges északi és déli részre oszt: ez Behar. Ettől keletre fekszik északi Ben- galia, mig délkeletre a Kalkuttához közel- fekvő nyugoti Bengalia van. Északi Be- harban, 11 millió lakóval, legnagyobb az éhség és ennek felső északi részén vannak azok a kerületek, melyekről most annyit hallunk; ezek Sitamurhi, Durbhunga, Mudhobunnee. Azután jó északi Bengalia, 7 millió lakóval. Ez a két tartomány, 18 millió lakóval, van leginkább kitéve az éhségnek. Déli Ben- galiát lakja 8 millió lélek és nyugoti Bengaliát 3,500,000; ezekben kevésbbé

Eredeti, angol kutforrások után.